

KARANLIKTA PARLAYAN RUHLAR: USTA VE MARGARİTA’DA ÖZGÜRLÜK ARAYIŞI

Hüsnü GERELEGİZ*

Öz

Bu çalışma, Mihail Bulgakov’un (1891–1940) *Usta ve Margarita* (*Мастер и Маргарита*) adlı romanını özgürlük arayışı ve bireysel direniş temaları ekseninde incelemektedir. Sovyetler Birliği’nin baskıcı siyasal ve kültürel atmosferinde yazılan eser, yalnızca dönemin otoriter rejimini değil, bireyin içsel dünyasında yaşadığı çatışmaları, inanç arayışını ve yaratıcı ifade mücadelesini de kapsamlı biçimde yansıtır. Gerçek ile hayalin ustaca iç içe geçtiği anlatıda, aşk, sanat, vicdan ve hakikat gibi insana özgü temel temalar çok yönlü olarak işlenmektedir. Romanın anlatı yapısı; sembolik dil kullanımı, ironik anlatım tarzı, çok katmanlı kurgusu ve olağanüstü öğelerle zenginleştirilmiştir. Bu unsurlar, bireyin özgürlük talebi ile otorite arasındaki gerilimli ilişkiyi estetik bir düzlemde görünür kılar. Metinde klasik Rus edebiyatı, İncil, Goethe’nin *Faust*’u ve Batı düşüncesine yapılan göndermeler aracılığıyla kültürel ve felsefi bir derinlik sağlanmaktadır. Bulgakov’un dildeki ustalığı ve ironiyi yapılandırma biçimi, karakterlerin içsel çatışmalarına ve etik ikilemelerine güçlü bir anlatı zemini sunar. Bu çalışmada, *Usta ve Margarita* romanında bireysel özgürlüğün, vicdanın ve yaratıcı ifadenin edebi düzlemde nasıl temsil edildiği ortaya konulması amaçlanmaktadır. Tematik, biçimsel ve anlatı çözümlemelerine dayanan bu incelemede, romanın çok yönlü yapısı, farklı anlatı düzlemleri ve göndermeler bağlamında değerlendirilmektedir. Bulgakov’un otoriteye karşı bireyin duruşunu nasıl estetikleştirdiği, aynı zamanda edebi formla nasıl direniş ürettiği analiz edilmektedir. *Usta ve Margarita*, yalnızca Sovyet rejimini simgesel biçimde eleştiren bir metin olmanın ötesine geçerek, tarihsel ve politik bağlamların ötesinde özgürlük, vicdan ve yaratıcı düşünce gibi evrensel kavramları çok derin bir edebi yapı içerisinde derinlemesine sorgulayan, zamandan ve mekândan bağımsız bir düşünsel düzlem sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Usta ve Margarita, Rus Edebiyatı, Özgürlük, Alegori, Grotesk.

Souls Shining in the Darkness: The Quest for Freedom Through *Master and Margarita*

Abstract

This study examines *The Master and Margarita* (Мастер и Маргарита) by Mikhail Bulgakov (1891–1940) through the thematic lens of the search for freedom and individual resistance. Written under the repressive political and cultural atmosphere of the Soviet Union, the novel reflects not only the authoritarian regime of its time but also the inner conflicts of the individual, the quest for faith, and the struggle for creative expression in a comprehensive manner. In this narrative, where reality and fantasy are masterfully interwoven, fundamental human themes such as love, art, conscience, and truth are explored in a multidimensional way. The novel’s narrative structure is enriched through symbolic language, an ironic tone, a multi-layered plot, and elements of the fantastic. These devices render the tension between individual freedom and authority visible on an aesthetic level. References to classical Russian literature, the Bible, Goethe’s *Faust*, and Western philosophical thought provide the narrative with both cultural and philosophical depth. Bulgakov’s linguistic mastery and use of irony offer a powerful narrative framework for portraying the characters’ internal dilemmas and ethical conflicts. The aim of this study is to reveal how *The Master and Margarita* represents the concepts of individual freedom, conscience, and creative expression on a literary level. Based on thematic, formal, and narrative analysis, the study evaluates the novel’s multifaceted structure through various narrative layers and intertextual references. It analyzes how Bulgakov aestheticizes the individual’s stance against authority and how he constructs a form of resistance through literary means. *The Master and Margarita* goes beyond being a merely symbolic critique of the Soviet regime; it offers a complex literary framework that critically engages with universal concepts such as freedom, conscience, and creative thought, presenting a reflective space that transcends historical and spatial boundaries.

Keywords: *The Master and Margarita*, Russian Literature, Freedom, Allegory, Grotesque.

Giriş

“Karanlıkta parlayan ruhlar” metaforu, baskı ve karanlığın hâkim olduğu koşullarda dahi bireysel özgürlük arayışının ve direncin simgesi olarak işlev görmektedir. Bu ifade, özellikle totaliter rejimlerin dayattığı kısıtlamalara rağmen, insanın içsel aydınlığını ve varoluş mücadelesini temsil etmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında Rusya’da yaşanan toplumsal ve siyasal dönüşümler, dönemin edebiyatını derinden etkilemiş; edebi üretim, özgürlük, sansür ve iktidar ilişkileri bağlamında yeni bir zemine taşınmıştır. Mihail Bulgakov’un edebi kariyeri, Sovyet rejiminin katı denetimi altında özgürlük, yaratıcılık ve bireysel hak arayışının trajik ve ironik boyutlarını yansıtmaları bakımından dönemin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu çalışma, Bulgakov’un “*Usta ve Margarita*” romanı özelinde, bireysel ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, husnugerelegiz@duzce.edu.tr

toplumsal özgürlük temalarının nasıl kurgulandığını ve bu temaların eserdeki anlam katmanları üzerinden nasıl çözümlendiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Eserin derin yapısı ve zengin sembolizmi göz önünde bulundurulduğunda, makale yalnızca özgürlük arayışına odaklanmakla sınırlı kalacak ve diğer tematik boyutlar kapsam dışı bırakılacaktır. Böylece, çalışma Bulgakov'un özgürlük anlayışına ışık tutmayı hedeflemektedir. “*Usta ve Margarita*”, Sovyetler Birliği'nin baskıcı atmosferinde geçen gerçeküstü ve alegorik bir anlatı olarak, hem dönemin sosyal-politik koşullarını hem de bireyin iç dünyasındaki özgürlük mücadelelerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, “karanlıkta parlayan ruhlar” metaforu, eserin temel temalarından biri olarak özgürlük arayışının hem umudunu hem de trajedisini somutlaştırmaktadır. “Karanlıkta Parlayan Ruhlar” metaforu, Bulgakov'un *Usta ve Margarita* eserinde, yalnızca bir anlatı ögesi olmanın ötesinde, karakterlerin özgürlük arayışını ve bu arayışın çelişkili doğasını simgeleyen derin bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Romandaki “karanlık”, Sovyet rejiminin baskıcı atmosferini, “parlayan ruhlar” ise bireysel özgürlük arzusunun ve direnişinin sembolünü oluşturur. Bu başlık, eserin fantastik ve grotesk estetiğini yansıttığı gibi, bireyin özgürlük mücadelesinin içsel derinliğini ve dramatik doğasını da anlamlandıran derin imgesel bir çerçeveye sunar. Usta ve Margarita, baskıcı tarihsel bağlamda bireyin özgürlük arayışını, içsel direncin ve benlik bilincinin bir anlatsal izleği olarak şekillendirir; karanlığın ortasında parlayan bu öz, romanın ideolojik ve estetik merkezini oluşturur. Bulgakov'un bu yapıtı, olağanüstü öğelerin iç içe geçtiği bir hikâye olmasının yanısıra, toplumsal ve felsefi bir sorgulama aracıdır. Gerçeklik ve hayalin iç içe geçtiği bu evrende, *Usta ve Margarita*'nın özgürlük teması, karakterlerin bireysel ve kolektif olarak yaşamış oldukları baskılara karşı gösterdikleri başkaldırıyı sembolize eder. Eser, Sovyet toplumunun katı denetimi altında varlık mücadelesi veren insanların iç çatışmalarını ve özgürleşme arzusunu, fantastik bir dil aracılığıyla derinlemesine işler. “Karanlıkta Parlayan Ruhlar” metaforu, karakterlerin yaşadıkları içsel dönüşüm ve bağımsızlık arayışlarının izdüşümü olarak edebi anlam kazanır; zira bu ruhlar hem karanlık hem de aydınlık yönleriyle, özgürlüğün yalnızca bir hayal olmayıp, ayrıca acı veren bir süreç olduğunu da ima eder.

Bulgakov, *Usta ve Margarita*'yı kaleme alırken olağanüstü öğeleri, gerçekçi bir anlatım tarzı ile harmanlayarak derin bir anlatı katmanı oluşturur. Anlatı, teknik olarak olayların, karakterlerin ve temaların belirli bir kurgu düzeni içinde sözlü ya da yazılı olarak aktarılmasıdır; edebiyatta ise bir hikâyeyi yapı, zaman, bakış açısı ve anlatıcı gibi unsurlarla bütünleşik biçimde sunan anlatım biçimidir. Burada gerçeklikle hayal arasındaki sınırların kaybolması, yalnızca estetik bir tercih olmanın ötesinde, aynı zamanda özgürlüğün sınırlı doğasının bir yansımasıdır. Bulgakov, Sovyet rejiminin baskılarından bağımsız bir edebi dil yaratma çabasında, olağanüstü öğeleri ve simgesel anlatımları, bireysel özgürlük ve toplumun totaliter yapısı arasındaki gerilimi vurgulamak için kullanır. Eserin dili, bu özgürlük arayışının karmaşıklığını ve çelişkili doğasını dile getirirken, okuru sürekli bir sorgulama sürecine sokar. Sovyet Rusya'sındaki toplumsal baskıların gölgesinde şekillenen *Usta ve Margarita*, bu koşullar altında yazılmış olmasına rağmen, yalnızca bir dönem eleştirisi kalmayıp, evrensel bir özgürlük ve kimlik arayışının edebi bir betimlemesidir. Bulgakov, bu eserde rejimin baskıcı doğasına karşı bir iç isyanı ve bireysel bağımsızlık mücadelesini, sembolik karakterler ve grotesk bir anlatı aracılığıyla dile getirir. Woland'ın, Margarita'nın ve Usta'nın içsel yolculukları, bireysel özgürlük ve sosyal baskı arasındaki çatışmanın edebi temsilleridir ve bu temalar, roman boyunca sürekli olarak belirginleşir.

Bulgakov, Usta ve Margarita aracılığıyla, Sovyet ideolojisinin birey üzerindeki etkilerini derinlemesine sorgular ve özgürlük, yaratıcılık, aşk gibi evrensel temaları, tarihsel bir bağlamda ele alarak toplumsal baskılara karşı bireysel mücadelenin önemini vurgular. Roman, Sovyet rejiminin bireysel özgürlükleri nasıl yok saydığını ve sanatçılar ile entelektüellerin nasıl susturulduğunu simgesel olarak ortaya koyar. Bu, Bulgakov'un Sovyet toplumuna yönelik edebi bir başkaldırısıdır. Sovyet dönemi, edebiyatın devletin sıkı denetimi altına girdiği, bireysel özgürlüklerin ciddi şekilde kısıtlandığı bir dönemdi. Bu dönemde yazılan eserler hem açıkça rejimi savunan hem de dolaylı yoldan eleştiren metinlerden oluşuyordu. Devletin ideolojik baskıları altında şekillenen Sovyet edebiyatı, toplumsal faydayı ön planda tutan, devletin belirlediği normlara uygun eserler üretmeye yöneltilmişti. Sosyalist realizm gibi akımlar, yazarlara belirli bir çizgide kalmayı, toplumun iyiliği adına yaratıcı özgürlükten feragat etmeyi dayatıyordu. Ancak bu baskılar, pek çok yazarın, sanatçının, toplumsal gerçekliği doğrudan yansıtan eserler üretmektense, sembolizm ve alegori gibi dolaylı anlatım tekniklerini kullanarak rejime karşı

başkaldırmalarına neden oldu. Bu çerçeveden bakıldığında Mihail Bulgakov'un Usta ve Margarita eseri, Sovyet dönemi edebiyatındaki bu temaları en derinlemesine işleyen metinlerden biridir.

Bulgakov'un *Usta ve Margarita* adlı eseri, Sovyet totalitarizminin ideolojik baskıları altında edebiyatın hem tematik hem de yapısal düzlemde özgürlük arayışını dile getirdiği özgün ve çok derin bir anlatıdır. Roman, bireyin politik ve ruhsal sıkışmışlığına karşı geliştirdiği direnci yalnızca karakter inşası üzerinden değil, aynı zamanda anlatının yapısal kurgusu vasıtasıyla da ortaya koyar. Bu çerçevede, *Usta ve Margarita* edebî temsiliyet düzeyinde bir özgürlük kavramı sunmakla yetinmez; aynı zamanda edebiyatın kendisini yeniden kurduğu bir epistemolojik düzlemde konumlanır. Yani, roman sadece özgürlüğü anlatmakla kalmaz, aynı zamanda edebiyatın gerçekliği nasıl şekillendirdiğine dair derin bir sorgulama sunar. Romanın merkezinde yer alan Usta (Мастер) karakteri, baskıcı kültürel iklimde sanat üretme pratiğinin ne denli zorlu ve bedel gerektiren bir sürece dönüştüğünü simgelerken, Margarita ise aşk, sadakat ve kendi arayışıyla bireysel dönüşümün öznesine evrilir. Her iki karakterin de iç çatışmaları, edebî bir anlatı olarak romanın temel dramatik eksenini belirler. Bu bağlamda Bulgakov, bireysel özgürlüğün yalnızca dışsal tahakkümle olmayıp, aynı zamanda içsel çözümlerle sınındığı çok yönlü bir alan sunduğu izlenimini yaratır. Dolayısıyla Bulgakov'un karakterleri yalnızca ideolojik baskılara değil, ruhun karanlık kıvrımlarına karşı da direnç geliştirir.¹ Bu ifade, Bulgakov'un eserinin, yalnızca dışsal baskı mekanizmalarını değil, bireyin içsel çatışmalarını da sorgulayan çok güçlü bir direniş yapısı ortaya koyduğunu gösterir. Karakterlerin, yalnızca toplumsal otoriteye karşı olmayıp, aynı zamanda kendi iç dünyalarındaki karanlığa karşı yüzleşmesi, metnin çok katmanlı yapısını ve bireysel özgürlük arayışını vurgular. Bu çerçevede, metnin yalnızca ideolojik çatışmalarla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda karakterlerin ruhsal evrimlerini ve içsel direncini de ele aldığı ortaya çıkar. Bu bahsi geçen direncin estetik düzlemdeki yansımaları ise, romanın anlatsal mimarisinde ve dilsel kurgusunda belirginleşir. Bulgakov, klasik anlatı geleneğinden ayrılarak çok sesli, çoğulcu ve alegorik bir yapı kurar. Anlatıcının bakış açısı zaman zaman tanrısal bir konuma yükselirken, kimi bölümlerde ironik bir mesafeye anlatılanı sorunsallaştırır. **Tanrısal (ilahi) bakış açısı**, anlatıcının olay örgüsüne, karakterlerin düşünce ve duygularına tam bir hâkimiyetle yaklaştığı, her şeyi bilen ve gören bir konumdan anlatımı yönettiği anlatı tekniğidir. Bu bakış açısı, anlatıcıya olayları çok güçlü aktarma ve karakterlerin iç dünyalarını doğrudan yansıtma imkânı tanır.² Postmodern anlatı tekniklerine öncülük eden bu yaklaşım, edebiyatın yalnızca temsil edici bir araç olmadığını, aynı zamanda kendi sınırlarını sorgulayan bir düşünsel alan olduğunu da gösterir, yani dilin, yapının ve anlatının sınırlarını sorgulayan, kurgusal ve düşünsel bir alan haline geldiğini gösterir. Postmodernizm, klasik anlatı biçimlerinin ve gerçeklik anlayışlarının ötesine geçerek, edebiyatı bir anlam üretme süreci gibi değil, anlamın sürekli olarak yeniden inşa edildiği bir şekilde sunar. Bu yaklaşım, okuyucuyu pasif bir alıcı olmaktan çıkarıp, metnin içine dâhil olabileceği, onun yapısal ve anlam düzeyinde aktif bir katılımcı haline getirir. Bulgakov'un metni, yalnızca otoriteyle hesaplaşmaz; aynı zamanda anlatının ontolojisini de sorunsallaştırdığını gösterir.³ Bahsi geçen düşünce, postmodern anlatı tekniklerinin edebiyatın sınırlarını sorgulayan ve anlam üretiminin sürekliliğini vurgulayan yapısıyla örtüşmektedir. Bulgakov'un eseri, sadece toplumsal ve kültürel otoritelerle değil, aynı zamanda anlatının yapısal temelleriyle de hesaplaşarak, edebiyatın rolünü ve işlevini yeniden sorgular. Bu bağlamda, David Curtis'in belirttiği gibi, metin yalnızca dışsal otoriteleri değil, anlatının iç yapısını ve varlık koşullarını da araştırır, bu da postmodernizmin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkar.

Romanın dikkat çekici bir diğer yönü ise grotesk ve olağanüstü öğelerin alegorik bir formda kullanılmasıdır. Şeytan figürü Woland'ın varlığı, yalnızca dinsel olmanın ötesinde, aynı zamanda etik ve politik bir sorgulamanın da habercisidir. Toplumsal düzenin bozulduğu, hakikatin eğilip büküldüğü bir dünyada, şeytani olanın adaleti sağlaması, anlatının ironik yapı taşlarından biridir. Bu bağlamda *Usta ve Margarita*, Mihail Bahtin'in "karnevalesk" kavramı üzerinden okunabilecek bir metne dönüşür.⁴ Hiyerarşilerin ters yüz edildiği, kurumsallaşmış ahlakın alaya alındığı ve farklı seslerin bir aradalığının mümkün kılındığı bu anlatı düzlemi, edebiyatın özgürleştirici potansiyelini görünür kılar. Bulgakov'un dilsel üslubu da bu özgürlük düşüncesinin taşıyıcısıdır. İroni, parodi, absürd ve grotesk gibi teknikler,

¹ Brown, 1968, 215.

² Kaşoğlu, 2001, 152–153.

³ Curtis, 1991, 164.

⁴ Bahtin, 1984, 20-40.

Sovyet ideolojisinin tek tipleştirici retoriğine karşı eserin çok katmanlı dil evrenini inşa eder. Bulgakov'un *Usta ve Margarita* romanında çok katmanlı dil evrenine ve karnevalesk öğelere örnek olabilecek güçlü bir alıntı verebiliriz: “— Kim bu adam? — diye, şaşkınlıkla sordu gömlekli adam. Pontius Pilatus'un önünde kimsenin diz çöktüğünü görenler, artık hiçbir şeye şaşmamalıydılar. — Galile'den biri, — dedi beyaz örtülü işkenceci mahkûm, zayıf ve çok yavaş bir sesle. — Kendisine Yeşua Ha-Notsri diyorlar. — Kral mı o? — diye sordu on iki Havari'nin biri... Herkes bir ağızdan konuştu, herkes suçladı ve yalanlarla gerçeği birbirine kattı...”⁵ Bu bölümde gerçek, kurgu, farklı tarihsel dönemler, otorite ve toplumsal hiyerarşi sürekli yer değiştirir; “herkes bir ağızdan konuşur”, baskılayan bir otoritenin gölgesinde türlü sesler, yankılar ve parodiler ortaya çıkar. Roman boyunca şeytanın maskaralıklara sahne olan balosunda ve özellikle Moskova'daki kaotik anlarda, karnevaleskin tüm bileşenleri görülür. Bu örnek, romanın çok katmanlı ve çok sesli yapısını; karnevalesk bir atmosfer içinde, dilde ve kurguda ironiyi, parodiyi ve absürdü nasıl kullandığını yansıtır. İroni, söylemin gerçek anlamıyla ters düşen gizli bir anlam taşıyarak eleştiriye ince bir şekilde aktarırken; parodi, resmî ideoloji ve toplumsal normların taklit edilip abartılması yoluyla alaycı bir tavır geliştirir. Absürd, mantık ve gerçeklik sınırlarının aşılmasıyla varoluşsal boşlukları ve saçmalıkları görünür kılar; grotesk ise gerçek ile fantastik arasındaki çarpıtılmış, abartılı imgelerle okuyucuda rahatsızlık ve düşündürücülük yaratır. Bu tekniklerin birleşimiyle oluşturulan dilsel zenginlik, yalnızca ideolojik eleştirinin aracı olmakla kalmaz, aynı zamanda bireysel tahayyülün yeniden inşasının da mekânı haline gelir. Eserdeki bu çok katmanlı anlatım, okuyucuyu sabit bir anlamın peşinden sürüklemek yerine, yorumlayıcı bir süreçte davet eder.

Bulgakov'un özgün anlatı yaklaşımı, onun edebî ekolüne dair de önemli ipuçları sunar. 19. yüzyıl Rus realizminin mirasını (özellikle Nikolay Gogol, Fyodor Dostoyevski ve Lev Tolstoy'dan devraldığı etik temaları) modernist ve yer yer avangart anlatı teknikleriyle harmanlayan yazar, klasik ile deneysel arasında özgün bir denge kurar. Bu çerçevede *Usta ve Margarita*, yalnızca bir roman değil; edebiyatın olanaklarını, sınırlarını ve özgürlük potansiyelini tartışan metinler arası bir yapı olarak değerlendirilmelidir. *Usta ve Margarita*, bireysel ve sanatsal özgürlüğün baskıcı ideolojik sistemler karşısında nasıl savunulabileceğine dair güçlü bir edebî önerme sunar. Bulgakov'un anlatıdaki biçimsel çeşitliliği, anlatıcının epistemolojik konumu ve dilsel stratejileri, romanı salt bir direniş anlatısı olmaktan çıkararak edebiyatın ontolojik bir savunusuna dönüştürür. Bu yönüyle eser, edebiyatın özgürleştirici işlevini yalnızca tematik düzeyde değil, aynı zamanda yapısal, etik ve poetik düzeylerde de gerçekleştiren nadir metinlerden biridir.

***Usta ve Margarita*'nın Edebi Yapısı**

Mihail Bulgakov'un *Usta ve Margarita* adlı eseri, edebî çok katmanlılık bakımından özgün ve derinlikli bir yapı sergiler. Roman, yalnızca tematik değil yapısal düzlemde de çoklu anlatı düzeyleriyle örülmüş, gerçeklik ile hayal arasındaki sınırların bilinçli biçimde silikleştiği bir metne dönüşür. Bu yapısal karmaşıklık, eserin alegorik, fantastik ve metafizik unsurlarıyla iç içe geçerek modernist ve postmodernist edebiyatın öncüllerinden biri hâline gelmesine olanak tanır. Dolayısıyla Bulgakov'un romanı, alegorik, fantastik ve gerçekçi katmanların iç içe geçmesiyle çok katmanlı bir anlatı yapısı sunar; bu yaklaşım, eserin farklı düzeylerde okunmasına ve çeşitli çağdaş edebiyat akımlarıyla ilişkilendirilmesine olanak tanır. Böylece, *Usta ve Margarita* yalnızca tematik çeşitlilik açısından değil, yapısal olarak da modernist ve postmodernist roman anlayışının öncüllerinden biri olarak değerlendirilebilir.⁶ Romanın temel anlatı stratejilerinden biri, gerçeklik ve hayal arasında kurulan geçişli ilişkilerdir. Moskova'daki gündelik hayatın içine olağanüstü öğeler, özellikle de şeytan figürü Woland'ın gelişiyi birlikte, sarsıcı bir şekilde dâhil olur. Bu durum, yalnızca gerçekliğin dönüşümünü değil, aynı zamanda onun değişmezliğine duyulan inancın sorgulanmasını da beraberinde getirir. Anlatı boyunca olağanla olağandışı arasındaki sınırlar giderek niteliğini kaybeder; böylece metin, hem okuyucunun algısını sürekli yeniden yapılandırır hem de gerçekliğin ideolojik olarak kurgulanabilirliğine dair bir eleştiri sunar. “Moskova'da asıl soru Tanrı'nın olup olmamasıydı.” ve “-Affedersiniz, dedi profesör, ama sizin Tanrı'ya inancınız yok mu?”⁷ Eserin bu bölümlerinde gündelik ve rasyonel Moskova atmosferine metafizik bir tartışmanın sızdırılması, romanın başından itibaren

⁵ Bulgakov, 2020, 93.

⁶ Proffer, 1984, 374.

⁷ Bulgakov, 2020, 16.

gerçeklik algısını altüst eder. Böylece Bulgakov, hem okuyucunun gerçeklik algısını sürekli yeniden yapılandırır hem de gerçekliğin ideolojik olarak kurgulanabilirliğine eleştirel bir perspektif sunar. Şehirdeki olağan düzen sorgulanmaya, mutlak gerçekler ise öğeler aracılığıyla kuşkuya açılmaya başlar.

Romanın bir diğer dikkat çekici yönü, paralel anlatı düzlemlerinin eşzamanlı olarak ilerlemesidir. “Her şey birbiri içine geçmişti: Moskova'nın karmaşası, Usta ile Margarita'nın aşkı ve Pontius Pilatus'un içsel çelişkileri... Zaman ve mekânın sınırları, bu üç dünya arasında silikleşiyordu.”⁸ Bu derin yapı, farklı zaman ve mekânlarda gelişen anlatıların birbirini yansıtarak derinleşmesini sağlar. Sovyet Moskova'sında yaşanan olaylarla Margarita ile Usta'nın aşk hikâyesi, anlatı boyunca iç içe geçer. Bu anlatı çizgilerine ek olarak, Usta'nın yazmakta olduğu, Roma Valisi olan ve İncil'de İsa'nın yargılanmasında rolü bulunan tarihi bir figür olan Pontius Pilatus'u konu alan roman da metnin bir başka katmanını oluşturur. Böylece üç ayrı düzlem —Moskova'daki güncel olaylar, Usta ve Margarita'nın kişisel trajedisi ve İncil'e yapılan atıflarla yazılan iç anlatı— birbirine temas eder. Bu çoklu anlatı yapısı, romanı düz çizgisel bir anlatının ötesine taşıyarak zamanın ve mekânın klasik bağlamlarını aşan bir kurgu evreni yaratır. Bu katmanlı yapı yalnızca kurgu düzeyinde değil, tematik düzlemde de belirgindir. Margarita'nın içsel dönüşüm süreci ve Usta'nın bireysel yazınsal mücadelesi, yalnızca aşkın ya da edebiyatın yüceltilmesi değil, aynı zamanda bireysel tahayyülün özgürleşme pratiği olarak da okunabilir. Bu bağlamda roman, Sovyet ideolojisinin tek tipleştirici ve baskıcı yapısına karşı çok sesli, ironik ve alegorik bir direniş sergiler.

Bulgakov'un dili ve anlatım biçimi de bu derin yapının önemli bir bileşenidir. Grotesk, absürd, parodi ve ironi gibi tekniklerle Sovyet retoriğine karşı alternatif bir söylem alanı yaratılır. Bu söylem alanı, yalnızca politik eleştiriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bireysel ve estetik bir varoluş mekânı da sunar. “Büyücünün yanında uzun yardımcısı ve sahneye arka patileri üzerinde adım atan kediyle birlikte çıkışı seyircinin çok hoşuna gitti.”⁹ Bu alıntı, romanın en dikkat çekici grotesk unsurlarından biridir. Behemoth adlı dev kara kedi, insan gibi davranarak gerçek ile fantastik arasındaki sınırları ortadan kaldırır. Kedi, yalnızca konuşmakla kalmaz, aynı zamanda insan gibi hareket eder ve toplumsal normları altüst eden bir figüre dönüşür. Bu grotesk anlatım, Sovyet toplumunun absürtlüğünü ve sıradanlığın ötesine geçen bir mizahı vurgular. “Konuşabilen, arka ayakları üzerinde yürüyebilen ve zaman zaman insan biçimine bürünebilen devasa kara kedi.”¹⁰ Burada Behemoth'un özellikleri abartılı ve karikatürize bir şekilde sunulmuştur. Karakterin olağanüstü nitelikleri, romanın gerçeklik algısını sarsar ve grotesk atmosferi güçlendirir. Bu tür betimlemeler, karakterlerin sıradanlıktan uzak, toplumsal eleştirinin aracı olan figürler haline gelmesini sağlar.

“Berlioz tramvayın altında kalıp ölen mi?

— Evet, dün Patriarşiye'de, gözlerimin önünde tramvayın ezdiği kişi, üstelik bu esrarengiz yurttas...”¹¹

Bu diyalog, romanın absürd yapısının bir örneğidir. Berlioz'un ölüm şekli hem beklenmedik hem de mantık dışıdır. Olayların nedensizliği ve karakterlerin başına gelenlerin açıklanamaz oluşu, bireyin sistem karşısındaki çaresizliğini ve varoluşsal sorgulamalarını öne çıkarır. Tiyatroda elbiselerin kaybolmasına ilişkin bir pasajdan: “Dün, Margarita Nikolayevna, polis gece yüz kişi topladı. Bu seansa katılan kadın yurttaslar Tverskaya'da sadece içlikleriyle koşuyormuş.”¹² Bu sahne, Sovyet toplumunun absürd yanlarını vurgular. Tiyatroda bir anda herkesin elbiselerinin kaybolması, gündelik mantığın ötesinde bir olaydır. Bu tür absürd sahneler, toplumsal düzenin kırılmasını ve irrasyonelliğini gözler önüne serer. “Massolit başkanı ve bir sanat dergisinin yayın yönetmeni.”¹³ Bu kısa tanım, Sovyet dönemi bürokrasisinin ve edebiyat kurumlarının parodisini içerir. MASSOLIT, dönemin yazarlar birliğinin ve bürokratik yapısının abartılı bir yansımasıdır. Bulgakov, bu kurumları ve yöneticilerini karikatürize ederek sistemin işleyişini mizahi bir dille eleştirir.

Berlioz ve Ivan'ın Diyalogları:

⁸ Bulgakov, 2020, 355.

⁹ Bulgakov, 2018, 150.

¹⁰ Bulgakov, 2018, 9.

¹¹ Bulgakov, 2018, 108.

¹² Bulgakov, 2018, 277.

¹³ Bulgakov, 2018, 13.

“— Şeytan da yok...

— Karşı çıkma! —diye yalnızca dudaklarıyla fısıldadı Berlioz profesörün sırtından atılıp yüzünü şekilden şekle sokarak.”¹⁴ Bu diyalog, dönemin ateist entelektüellerinin ve resmi söylemin parodisini yapar. Karakterlerin inançsızlık konusundaki ısrarı ve abartılı tepkileri, Bulgakov’un parodi tekniğiyle toplumsal eleştirisini güçlendirir. Behemoth’un Mizahi Repliği: “Daha kahvemi içmedim, —diye yanıt verdi kedi— nasıl giderim? Bayram gecesi masadaki misafirleri iki çeşit diye ayırmıyorsunuz umarım? Birileri birinci, diğerleri, nasıl demişti şu üzgün hasis büfeci, ikinci tazelikte mi?”¹⁵ Behemoth’un bu repliği, ironinin ve absürd mizahın tipik bir örneğidir. Kedi, ciddi bir meseleymiş gibi kahve içmeden bir yere gitmeyeceğini söyler ve toplumsal hiyerarşilere göndermede bulunur. Bu tür ironik ifadeler, romanın mizahi ve eleştirel tonunu güçlendirir.

“Berlioz tramvayın altında kalıp ölen mi?

— Evet, dün Patriarşiye’de, gözlerimin önünde tramvayın ezdiği kişi, üstelik bu esrarengiz yurttaş...”¹⁶ Berlioz’un ateist bir karakter olarak, inançsızlığının doruğunda trajik ve ironik bir şekilde ölmesi, Bulgakov’un toplumsal ve bireysel eleştirisini ironik bir dille sunduğunu gösterir. Bu ölüm, romanın ironik anlatımının öne çıkan örneklerinden biridir. Alıntılardan da anlaşıldığı üzere okuyucu, sabit bir anlamın peşinden sürüklenmek yerine, anlamın oluşum sürecine aktif bir biçimde dâhil olmaya davet edilir. Böylece metin, yalnızca okunacak değil, yorumlanacak bir düzleme dönüşür. Bu yüzden *Usta ve Margarita* gerek kurgusuyla gerekse anlatı teknikleriyle edebi çok katmanlılığın bir örneğidir. Bulgakov hem anlatının sınırlarını zorlayarak hem de tematik çoğulluğu estetik bir bütünlük içinde sunduğu görülmektedir.

Usta ve Margarita adlı romanı, edebi göndermelerle örülü yapısıyla yalnızca bir anlatı değildir, aynı zamanda kültürel, felsefi ve teolojik metinlerarası bir diyalog alanı sunar. Roman, Rus edebi geleneğinden Batı klasiklerine, dini metinlerden tiyatro sahnesine uzanan göndermeler aracılığıyla değerlendirildiğinde hem bireysel hem toplumsal düzeyde derin bir estetik ve ideolojik çözümleme imkânı yaratır. Romanın özellikle Rus edebiyatı bağlamındaki göndermeleri, Bulgakov’un hem mirası sahiplenme hem de bu mirası dönüştürme çabasının göstergesidir. Gogol’un grotesk dünyası, *Usta ve Margarita*’da yalnızca biçimsel bir etki olarak kalmayıp, aynı zamanda bürokratik yabancılaşmanın ve kimlik çözümlenmesinin bir aracı olarak yeniden inşa edilir. Woland ve onun iblisi andıran yoldaşları, *Bir Delinin Hatıra Defteri*’nden (Записки сумасшедшего) fırlamış karakterlerin şeytani-karikatürize versiyonları gibidir.¹⁷ Diğer taraftan, Dostoyevski’nin edebi evrenine özgü ahlaki çatışmalar, *Usta ve Margarita*’da özellikle Pontius Pilatus’un içsel ikilemleri ve Usta karakterinin vicdani sorgulamaları aracılığıyla yankı bulur. Pilatus’un Yeşua’yı kurtaramayışının doğurduğu suçluluk ve tedirginlik, yalnızca bir bireyin otorite karşısında etik bir karar alma yetisinin sınırlarını değil, aynı zamanda vicdanın zaman ve ölüm karşısında nasıl bir hafıza biçimine dönüştüğünü de gösterir. Onun hikâyesi, anlatı boyunca döngüsel olarak tekrar eder; bu da ahlaki sorumluluğun zamandan bağımsız, metafizik bir düzleme taşındığını düşündürür. Pilatus’un içsel hesaplaşması, sadece bir yöneticinin adalet karşısındaki tereddüdü olmakla kalmaz, aynı zamanda tarih boyunca süren iktidar ve hakikat ilişkisine dair evrensel bir sorgulama olarak yapılandırılır. Usta ise hem aşkı hem de yazarlığı uğruna kendinden vazgeçmiş, dış dünyanın baskıları karşısında iç dünyasında ahlaki ve sanatsal tutarlılığı korumaya çalışan bir figür olarak şekillenir. “...Sonunda, bir gece, romanı sobaya attım. Sayfalar birbiri ardına alev aldı, kâğıtlar kıvrıldı, karardı, sonra da kül oldu. O anda içimde bir şeyin öldüğünü hissettim. Ama başka çarem yoktu. Romanı kurtaramazdım, kendimi de kurtaramadım.”¹⁸ Onun yaşadığı ruhsal çözümlenme, Stalinist baskı rejiminin entelektüel birey üzerindeki yıkıcı etkilerini görünür kılar. Usta’nın, kendi romanını yakması bir teslimiyet gibi görünse bile, aynı zamanda sanatın ve hakikatin yozlaştırıldığı bir düzende yaratıcı özne olmanın imkânsızlığına dair dramatik bir jesttir. Yazma eyleminin kendisi burada bir direniş alanına dönüşür; çünkü kelimenin kudreti, yalnızca anlatmakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda susturulan hakikatin yeniden dile gelme ihtimalini barındırır. Bu bağlamda, *Karamazov Kardeşler*’deki “Büyük Engizisyoncu” bölümüne doğrudan bir gönderme yapılmasa da benzer felsefi sorunsalların

¹⁴ Bulgakov, 2018, 49.

¹⁵ Bulgakov, 2018, 359.

¹⁶ Bulgakov, 2018, 108.

¹⁷ Milne, 1990, 136.

¹⁸ Bulgakov, 2018, 274.

işlendiği gözlemlenir. “İnsan ve insan toplumu için özgürlükten daha katlanılmaz hiçbir şey olmamıştır. Ama şu çıplak, sıcak çöldeki taşları görüyor musun? Onları ekmeğe çevir, insanlık bir sürü gibi peşinden koşar; sana şükreder ve itaat eder, ama sen elini çekersin ve onlara ekmeğe vermezsin diye sonsuza kadar titremeye devam ederler.”¹⁹ Dostoyevski'nin bu sözleri, bireyin özgürlüğüyle yüzleşmek yerine güvenlik ve kesinlik uğruna kendi iradesinden vazgeçme eğilimini çarpıcı biçimde ortaya koyar. Tam da bu nedenle, Usta'nın kendi romanını yakması da benzer şekilde, baskıcı bir düzende hakikatin ve yaratıcılığın var olma imkanına dair derin bir çaresizliğin ve teslimiyetin ifadesi olarak okunabilir. Dostoyevski'nin söz konusu bölümde kurduğu anlatıda, özgürlük Tanrı tarafından insanlara verilmiş en büyük armağandır; ancak insanın bu özgürlükle ne yapacağını bilememesi, onu yeniden otoriteye teslim etme eğilimine sürükler. Bulgakov'un romanında da benzer biçimde hem Yeşua hem de Woland figürleri üzerinden inanç ile akıl, özgürlük ile itaat, bireysel etik ile kurumsal ahlak arasında çözülmesi güç bir gerilim yaratılır.²⁰ Roman, Dostoyevski'nin eserlerinde sıkça rastlanan, insan ruhunun derinliklerine dair soruları yeniden ele alarak Stalinist bir toplumda özgür iradenin ne ölçüde mümkün olduğunu sorgular. Bu yönüyle *Usta ve Margarita*, yalnızca alegorik ve grotesk bir anlatı değil, 20. yüzyıl totaliterizmi karşısında ahlaki direncin edebi bir ifadesidir. Yazının ve anlatının etik-politik sorumluluğunu tartışmaya açan bir metin olarak edebiyatın kendisini de sorunsallaştırır. Bu da onu yalnızca bir tarihsel eleştiri olmayıp, aynı zamanda özgürlük fikrinin edebi formda düşünülme biçimlerinden biri hâline getirir.²¹

Batı edebiyatı ise özellikle Goethe'nin *Faust* eseri üzerinden metne nüfuz eder. Margarita'nın Usta uğruna cehennem gibi bir yolculuğa çıkması, Mephistopheles'in yerini alan Woland karakteriyle yaptığı bilinçli anlaşma ve sonunda kazandığı özgürlük; tümüyle Faust mitiyle bilinçli bir hesaplaşmanın izlerini taşır. Bulgakov Goethe'ye göndermeyi yalnızca biçimsel bir motif olmanın ötesinde, modern bireyin özgürlük, arzu ve ahlaki sorumluluk arayışında Faustçu sorunsalı yeniden kurmak için kullanır.²² Bu çerçevede bakıldığında söz konusu bu ifade, Bulgakov'un *Usta ve Margarita* romanında Goethe'nin *Faust* eserine yapılan göndermeyi, yalnızca biçimsel bir motifin ötesine taşıdığını vurgular. Göndermeler, modern bireyin özgürlük, arzu ve ahlaki sorumluluk arayışını yeniden kurmak için bir araç olarak kullanılır. Goethe'nin *Faust*'u, insanın içsel çatışmalarını ve ahlaki ikilemelerini işlerken, Bulgakov da benzer bir biçimde, karakterlerinin ruhsal ve ideolojik çatışmalarını aynı temalar çerçevesinde sunar. Bu, *Usta ve Margarita*'da bireysel ve toplumsal özgürlüğe dair bir sorgulama alanı yaratır. Böylece Bulgakov, *Faust*'a yaptığı göndermelerle evrensel temaları işleyerek eserin anlam derinliğini artırır. Margarita ile Faust'taki Gretchen karakteri arasındaki ad benzerliği, Bulgakov'un metinler arası göndermelerle eserine derinlik katarken Faust anlatısına bilinçli bir bağ kurduğunu gösterir.

Bulgakov'un dini metinlere yaptığı göndermeler, özellikle Yeshua ve Pilatus bölümlerinde yoğunlaşır. İncil'den ilhamla yazılan bu bölümler, özgün anlatıyı birebir takip etmektense, onu seküler ve sorgulayıcı bir düzleme çeker. Yeshua Ha-Notsri figürü, geleneksel Mesih imgesinden uzak, naif, barışçıl ve insani yönüyle öne çıkar. Bulgakov'un karakterleri hem ideolojik baskılara karşı direnç geliştirir hem de ruhun karanlık kıvrımlarıyla mücadele eder.²³ Bu bağlamda Pilatus'un vicdani gerilimi, bireyin otorite karşısındaki etik kırılmağını temsil eder.

Ayrıca, Shakespeare'e yapılan göndermeler de romanın edebi çok katmanlılığını destekler. Tiyatro motifleri, kimlik değişimleri, maskeler ve yanılsamalar aracılığıyla *Hamlet*, *Bir Yaz Gecesi Rüyası* ve *Macbeth* gibi eserlerle örtüşen bir dramatik yapı kurulur. Bu bağlamda, roman “oyun içinde oyun” biçiminde ilerleyen, sahnelemeye, dramatik dile ve teatral anlatıma açık bir yapı sergiler. Mihail Bahtin'in “karnevalesk” kavramıyla ifade ettiği gibi, hiyerarşilerin alt üst olduğu, farklı seslerin ve bakışların yan yana var olabildiği bir anlatı düzlemine ulaşılır.²⁴ Bütün bu göndermelerle oluşan değerlendirmeler ışığında Bulgakov'un yalnızca bir hikâye anlatıcısı olmakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel bir yorumcu olduğu görülmektedir. Metinlerarasılık, *Usta ve Margarita*'nın edebi estetiğini

¹⁹ Dostoyevski, 2018, 346.

²⁰ Peppard, 1971, 155-157.

²¹ Curtis, 1991, 158.

²² Proffer, 1984, 223.

²³ Brown, 1968, 215.

²⁴ Bahtin, 1984, 122.

yalnızca süsleyen bir unsur olmanın ötesinde, yapısal bir ilke olarak belirlenir. Böylece roman, okuyucuyu tarihsel, teolojik ve felsefi göndermeler eşliğinde güçlü bir yorum sürecine dâhil eder. *Usta ve Margarita* romanında, metinlerarasılık yalnızca edebi alıntılar ve doğrudan göndermeler aracılığıyla değil, aynı zamanda eserin tematik yapısının derinliğinde yer alan katmanlar arasında kurulan ilişkilerle de anlam kazanır. Bulgakov'un eserinde Goethe'nin *Faust*'undan, Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşlerine* kadar uzanan geniş bir edebi ve zengin kültürel atıflar dizisi, romanın anlatısal örgüsünü besler. Bahsedilen bu göndermeler, sadece edebi geleneği ve kültürel mirası yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda metnin ideolojik ve estetik boyutlarını zenginleştirerek derin bir anlam katmanı oluşturur. Göndermeler, bireysel arayışlarla toplumsal eleştiriyi iç içe geçirirken, aynı zamanda okuyucuya metnin çok yönlü yapısını keşfetme fırsatı sunar. Metinlerarasılık, *Usta ve Margarita*'da sadece alıntılarla sınırlı kalmaz; aynı zamanda romanın anlatı katmanları aracılığıyla da belirginleşir. Eser, çok katmanlı bir anlatı yapısı içinde, gerçeklik ile hayal, fiziksel ile ruhsal, tarihsel ile bireysel arasında sürekli bir geçişi mümkün kılar. Bahsedilen bu yapılar arasındaki geçişler, metnin anlamını hem genişletir hem de yorumlayıcıya eserin çok katmanlı yapısını çözümlene imkânı sunar.²⁵ Bulgakov, karakterlerin içsel çatışmalarını ve ruhsal arayışlarını-sorgulamalarını Sovyet ideolojisinin baskıcı yapılarıyla paralel bir şekilde ele alarak metnin yalnızca estetik olmayıp, aynı zamanda ideolojik bir eleştiri sunduğu bir alan yaratır. Anlatı katmanlarının çeşitliliği romanın bu yapısının temelini oluştururken, aynı zamanda metinlerarasılık sayesinde her bir katmanın anlamını daha da derinleştirir. Farklı seslerin ve anlam düzeylerinin bir aradalığı, edebiyatın özgürleştirici potansiyelini görünür kılarak okuyucuyu yalnızca belirli bir anlamın peşinden sürüklemekle kalmaz, aynı zamanda eserin derin yapısını anlamlandırmaya davet eder. Bulgakov'un metni, bu katmanlar ve göndermeler aracılığıyla, hem edebiyatın dilsel ve anlatısal olanaklarını zorlar hem de bu olanakların sınırlarını sorgular. Bu yüzden *Usta ve Margarita*'nın metinlerarasılığı ve anlatı katmanları, eserin anlam derinliğini artıran ve okuyucunun farklı okuma stratejileri geliştirmesini sağlayan bir yapı sunar. Bu özellik, yalnızca metnin kültürel ve ideolojik eleştirisini derinleştirmekle kalmaz, aynı zamanda anlatının sınırlarını sorgulayan ve yeniden inşa eden bir dilsel ve düşünsel alan oluşturur.

Usta ve Margarita'da romanında dil, özgürlük temasını somutlaştıran önemli bir estetik araç olarak işlev görür. Eserin dilsel yapısı, yalnızca Sovyet dönemi baskılarının ve tekdüze ideolojik söylemin karşısında bir direnç olmayıp, aynı zamanda bireysel özgürlük arayışının da sembolik bir yansımasıdır. Böylece Bulgakov'un çokkatmanlı ve ironik dil kullanımı, yalnızca dönemin resmi ve tekdüze söylemine parodistik bir karşı duruş olmakla kalmaz, aynı zamanda bireyin içsel ve sanatsal özgürlük arayışını edebi düzlemde somutlaştıran başat bir araç olarak işlev görür.²⁶ Bulgakov, dilin metaforik, sembolik ve imgelerle zenginleştirilmiş yapısını kullanarak özgür düşüncenin ve bireysel ifadenin sınırlarını genişletir, okuyucuyu derin bir anlam arayışına sürükler. Romanın başkarakterlerinden Margarita, dilin estetik gücünün somut bir örneğini sunar. Onun aşkı, sadakati ve kişisel dönüşümüne dair yaşadığı içsel arayış, dildeki metaforlar aracılığıyla derinlemesine işlenir. "Margarita uçtu... Kendisini özgürlüğe, aşka teslim etti; öylesine yükseğe, öylesine hafif ve mutlu uçtu ki, hiçbiri yalnızca bir beden yapabileceği şeyler değildi—artık kelimelerin, hayallerin ve arzunun kendisiydi."²⁷ Margarita'nın roman boyunca yaşadığı içsel arayış ve dönüşüm, Bulgakov'un zengin metaforlar ve simgesel dil kullanımı sayesinde, estetik açıdan bireysel özgürlük ve tutkunun vücut bulduğu bir düzleme taşınır; böylece karakter, dilin yaratıcı gücünün somutlaşmış hâline dönüşür. Margarita'nın şeytanla yaptığı anlaşma ve özgürlük için yaptığı fedakârlık, bireysel arzuların ve özgürlüğün sembolik temsilleridir. Şeytan figürü, sadece dini bir karakter olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumun baskılarına karşı bireysel bir isyanın ve özgürlük arayışının simgesidir. Margarita'nın hikâyesi, bu dilsel imgelerle şekillenen bir özgürleşme yolculuğunu anlatır. Bulgakov, dildeki semboller ve metaforlar üzerinden, Sovyet toplumunun ideolojik baskılarına yönelik eleştirisini açığa çıkarır. Romanın karakterlerinden Woland, yalnızca bir şeytan figürü olarak değil, aynı zamanda özgürlük düşüncesinin, bireysel direncin ve toplumsal düzene karşı bir başkaldırının temsilcisi olarak yer alır. Woland'ın varlığı, metinde sıradanlığın ötesinde bir özgürlük anlayışını işaret eder. Bu sembolik karakter, dilin anlamını ve işlevini sorgulayan bir araç olarak kullanılır. Bulgakov'un dilindeki sembolizmin bir diğer önemli örneği ise Pontius Pilatus'tur. Pilatus'un içsel ikilemleri, özgürlük ile sorumluluk arasındaki ahlaki

²⁵ Barratt, 1987, 260-264.

²⁶ Etkind, 2005, 161.

²⁷ Bulgakov, 2020, 353.

çatışmayı sembolize eder. Pilatus'un ruhsal çelişkisi, Usta'nın özgürlük arayışındaki içsel mücadelesiyle paralellik gösterir. Böylece Bulgakov, bireysel özgürlüğü hem karakterler aracılığıyla hem de dilin estetik kullanımıyla birleştirerek, eserin her katmanında güçlü bir tema oluşturur.²⁸

Romanın dilsel üslubu, sadece estetik bir çözümleme aracı değildir, aynı zamanda Sovyet ideolojisinin baskılarının aşılmasında önemli bir strateji sunar. Bulgakov, dilin sınırlarını zorlayarak toplumun dayattığı tekdüze söylemi reddeder ve özgür düşüncüyü savunur. Metaforlar ve semboller aracılığıyla, dil hem bireysel hem de toplumsal düzeyde özgürlüğün ve direncin taşıyıcısı haline gelir. Romandaki dilsel estetik, metnin özgürlük anlayışını derinlemesine somutlaştırır. Bulgakov, dilin çok katmanlı ve sembolik kullanımıyla, okuyucusuna yalnızca bir anlatı sunmakla kalmaz, aynı zamanda dilin ve anlamın sınırlarını sorgulama fırsatı verir. Bu dilsel yapı, özgürlük ve bireysel direncin bir ifadesi olarak eserin ideolojik ve estetik merkezini oluşturur.

Karakterler ve Özgürlük Teması

Mihail Bulgakov'un *Usta ve Margarita* romanı, bireyin totaliter bir bağlam içinde kimlik, aşk ve özgürlük gibi temel varoluşsal kavramlarla giriştiği içsel çatışmaları edebi düzlemde somutlaştırır. Romanın iki ana karakteri olan Margarita ile Usta, kişisel dönüşüm süreçleri ve birbirlerine duydukları aşk aracılığıyla hem bireysel hem de metafizik boyutta bir özgürleşme anlatısının ekseninde konumlanırlar. Margarita karakteri, yapıtın başında burjuva değer sisteminin sınırları içinde konumlandırılmış görünse de Usta'ya duyduğu aşk, onu bu sınırları aşmaya sevk eden bir katalizör işlevi görür. Margarita'nın şeytani güçlerle kurduğu geçici ittifak, dışsal anlamda bir düşkünlük olmanın ötesinde, özsel bir özgürlük arayışının sembolik ifadesidir. Onun "Gece Kraliçesi"ne dönüşümü, patriyarkal kodların dışına çıkarak kendi özne oluşunu radikal biçimde gerçekleştirmesini mümkün kılar. Bu bağlamda Margarita, modernist anlatının sınırlarını zorlayan bir kadın figürü olarak, bireysel eylemliliğin ve etik sorumluluğun bileşkesi hâline gelir.²⁹

Öte yandan Usta, edebi üretimin ve entelektüel kimliğin ideolojik baskılar altında nasıl bir kırılma yaşadığını temsil eder. Eserini tamamladıktan sonra maruz kaldığı sansür, yalnızca bir yazarı olmayıp, aynı zamanda düşünce özgürlüğünü temsil eden özneyi hedef alır. Usta'nın yazgısı, yaratıcı iradenin Stalinist kültürdeki sınırlarını ve yok edici mekanizmalarını görünür kılar.³⁰ Usta'nın yazdığı Pontius Pilatus anlatısı ise hem anlatılar arası bir yansıma hem de kendi vicdanıyla giriştiği hesaplaşmanın metaforik düzlemidir. Pilatus'un ahlaki ikileleriyle Usta'nın yaşadığı entelektüel çatışma arasında kurulan paralellik, anlatının çok katmanlı yapısını daha da derinleştirir. Her iki karakterin bireysel yolculuğu, nihai anlamda aşk ve hakikat temaları etrafında birleşir. Margarita'nın fedakârlığı ve Usta'nın yazarlık yoluyla hakikati dile getirme arzusu, onları sonsuz huzura taşıyan bir metafizik kurtuluşla sonuçlanır. Bu kurtuluş, yalnızca bireysel bir huzur değil, baskıcı rejimlerin gölgesinde bile aşk, sanat ve ahlaki bütünlük üzerinden özgürlüğün mümkün olduğuna dair etik bir önerme işlevi görür. Ayrıca Margarita karakteri, *Usta ve Margarita* romanında yalnızca bireysel bir arayışın simgesi olmanın ötesinde, aynı zamanda özgürlük, aşk ve vicdani dönüşümün derin bir temsilcisidir. Bulgakov, onun içsel yolculuğunu ve özgürlük arayışını, yalnızca bireysel bir travmanın ötesinde, toplumsal ve felsefi bir düzleme taşır.³¹ Margarita'nın dönüşümü, özünde bir ruhsal özgürlük mücadelesidir; bu mücadele, onun yalnızca toplumsal baskılardan sıyrılmaya çalışmasıyla değil, aynı zamanda içsel bir arınma ve benlik keşfi süreciyle de şekillenir.

Margarita'nın edebi işlevi, onun yalnızca fiziksel bir dönüşüm geçirmesinden ibaret değildir. Onun karakterindeki 'ruh' kavramı, bir yandan aşk, sadakat ve özgürlük arayışının simgesine dönüşürken, diğer yandan bireysel özerkliğin ve manevi özgürlüğün aracı haline gelir. Bulgakov, Margarita'yı bir 'ruh' olarak tasvir ederken onun bedensel değil, manevi bir varlık olarak ortaya çıkmasını sağlar. Bu tasvir, onun toplumun ideolojik ve kültürel baskılarından bağımsız bir şekilde, özsel benliğini keşfetme ve ona sahip çıkma çabasını simgeler. Margarita, Bulgakov'un *Usta ve Margarita* romanında, bir aşkın öznesi olmanın ötesinde, özgürlüğün, fedakârlığın ve ruhsal dönüşümün simgesine dönüşür. Onun yaşadığı içsel yolculuk, bireyin hem kendisiyle hem de toplumsal baskılarla verdiği mücadeleyi

²⁸ Weeks, 1996, 89–91; Milne, 1990, 145–147.

²⁹ Goscolo, 1993, 160-166.

³⁰ Curtis, 1991, 161.

³¹ Alekseeva, 2016, 58.

derinlikli bir biçimde yansıtır. Margarita'nın özgürlük arayışı, dışsal engellerle sınırlı kalmayan, aynı zamanda iç dünyasında gerçekleşen bir keşif ve arınma süreci olarak belirginleşir. Bu süreç, yalnızca bireysel bir başkaldırı olmayıp, aynı zamanda toplumsal düzeydeki baskılara karşı direnişin de sembolik bir ifadesidir. Она чувствовала себя свободной, свободной от всего, что прежде отравляло её жизнь, — от унижения, от вечного страха, от беспросветной скуки...³² (O, kendini özgür hissediyordu; hayatını önce zehirleyen her şeyden — aşağılanmadan, sürekli korkudan, umutsuz sıkıntıdan — özgür.) Böylece Margarita karakteri, bireyin içsel evreniyle toplumsal yapılar arasındaki ilişkiyi sorgulayan çok katmanlı bir anlatının merkezinde yer alır. Romanın tematik yapısı içinde Margarita'nın bireysel özgürlüğü, onun kararlılığı, sadakati ve aşka duyduğu tutkuyla iç içe geçer. Ancak bu özgürlük, toplumsal baskılara karşı bir isyanın ötesinde, ruhsal bir arınma ve yeniden doğuş sürecidir. Margarita'nın, aşkı ve özgürlüğü için yaptığı fedakârlıklar, onun ruhsal ve bireysel olarak yeniden şekillenmesini sağlar. Bu şekillenme, sadece bir kimlik keşfi olmanın ötesinde, aynı zamanda varoluşsal bir anlam arayışıdır. Bulgakov, onun içsel yolculuğunu ve özgürlük arayışını, romanın metafizik ve felsefi boyutlarıyla uyumlu bir şekilde sunar. Margarita, yalnızca bireysel bir karakter değil, özgürlüğün, aşkın ve insanın içsel dönüşümünün temsilcisidir. Onun içsel evrimi, toplumsal bağlamdan öte, evrensel bir anlam taşıyan bir özgürleşme mücadelesi olarak ortaya çıkar.

Bulgakov'un romanında Usta karakteri, bireysel yaratıcılık, entelektüel özgürlük ve ahlaki hakikatle ilişkilendirilebilir. Sovyet rejiminin baskıcı kültürel atmosferinde sanatın hakikati dile getirme kapasitesi ideolojik tehdit olarak algılanırken, Usta'nın Pilatus üzerine yazdığı eser, bu tehdidin merkezinde konumlanır. Romanın anlatı düzleminde, Usta yalnızca bir edebi figür olmanın ötesinde, aynı zamanda hakikatle ilişkisini sanat yoluyla kurmaya çalışan bir entelektüelin simgesel yüzüdür. Yazma eylemi, onun için salt estetik bir çaba olmayıp, etik ve varoluşsal bir zorunluluktur. Ancak bu zorunluluk, onu toplumdan dışlanmaya, deliliğe ve nihayetinde sevgisiyle birlikte kendi içsel gerçekliğine sığınmaya götürür. Usta'nın yaşadığı bu içsel çatışma, sanatın özgürleştirici yönüyle ideolojik tahakküm arasındaki gerilimli sınırı görünür kılar. Usta'nın yazarlık süreci, Stalinist sansür mekanizmasının bireyin yaratıcı potansiyelini nasıl bastırdığını ve sanatın özsel hakikat iddiasının bu baskı karşısında nasıl sarsıldığını gösterir.³³ *Usta ve Margarita*, Bulgakov'un 1930'lu yılların Stalinist Sovyet toplumunu sorguladığı ve bu yapının birey üzerindeki etkilerini irdelediği bir metindir. Roman, yalnızca dönemsel baskıları değil, aynı zamanda bu baskıların yaratıcılık ve sanat üzerindeki yıkıcı etkisini de gözler önüne serer. **Usta'nın yazarlık süreci** sansürün sanatın hakikate ulaşma iddiasını nasıl zayıflattığını gösterirken, Bulgakov'un anlatısı evrensel ahlaki değerlere dayalı bir direnç alanı kurar. Sanatın, sistem tarafından şekillendirilen değil, içsel hakikatten doğan bir ifade biçimi olduğunu savunan Usta yazdığı metin nedeniyle bir tehdit unsuru hâline gelir. Bu bağlamda karakterin trajedisi, estetik bir meselenin çok ötesine geçerek, ontolojik bir boyut kazanır: Usta, yazmanın ve hakikati dile getirmenin bedelini kendi ruhunda öder. Usta, sanatın ahlaki sorumluluğu ile bireysel kırılma arasındaki gerilimde var olur; hakikati dile getirme arzusu, onu hem yüceltir hem yok eder.³⁴ Bu çifte konumlanış, karakterin yalnızca bir yazar figürü olmanın ötesinde, ayrıca ideolojik şiddetin ve bireysel direnişin sınırlarında gezinen bir bilinç olarak okunmasını mümkün kılar. Usta'nın nihai huzura kavuşması—ne cennet ne cehennem olarak tarif edilen, huzur adı verilen bir alan—onun dünyasal adaletsizlikten azade, bireysel bütünlüğünü koruyarak ulaşabildiği bir içsel özgürlüğü temsil eder. Bu nedenle Usta karakteri, yalnızca Sovyet toplumundaki sanatçının trajedisini değil, daha evrensel düzeyde sanat ile iktidar, hakikat ile tahakküm, birey ile sistem arasındaki gerilimi sorunsallaştıran bir figür olarak metin içinde derin bir anlam katmanı oluşturur.

Bulgakov'un bu söz konusu romanında yer alan Woland, Behemoth ve Koroviev gibi figürler, yalnızca fantastik bir anlatı düzleminin parçası olmayıp, aynı zamanda metnin felsefi ve etik derinliğini kuran sembolik aktörler olarak yapılandırılmıştır. Bu karakterler, özgürlük, irade, ahlaki hesaplaşma ve toplumsal eleştiri gibi tematik düzlemleri ironik ve çok katmanlı bir biçimde işlerken anlatının karnevalesk yapısına da katkı sağlarlar. Woland karakteri, edebi arketipler bağlamında Faust'un Mefistofeles'ini çağrıştırmakla birlikte, bu figürü Sovyet dönemi bağlamında yeniden kurgular. Tanrı'nın yokluğunda işleyen bir adaletin temsilcisi olarak, yalnızca bireysel ahlaki zaafı değil, aynı

³² Bulgakov, 2014, 293.

³³ Milne, 1990, 122-125.

³⁴ Proffer, 1984, 229.

zamanda yozlaşmış toplumsal yapıyı da görünür kılar. Woland, Tanrı'nın geri çekildiği bir dünyada, adaleti ironik ve grotesk biçimde tesis eder; cezaları, bozulmuş ahlaki yapının kendi iç çöküşünü temsil eder.³⁵ Onun cezalandırıcı ama aynı zamanda ölçülü müdahaleleri, mutlak bir kötülük olmayıp, çarpık bir adalet anlayışının tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Behemoth ve Koroviev ise, maskaralıkla felsefi alayı bir arada taşıyan karnevalesk figürlerdir. Behemoth'un absürt mizahı ve Koroviev'in teatral jestleri, yalnızca anlatıya hareket ve oyun katmaz; aynı zamanda Sovyet bürokrasisinin, ideolojik aygıtlarının ve gündelik yaşamın absürtlüğünü deşifre eder. Bahsi geçen bu figürler, Mihail Bahtin'in "karnevalesk altüst oluş" kavramı çerçevesinde, toplumsal hiyerarşilerin ve yerleşik anlamların geçici olarak askıya alındığı bir anlatı düzlemi yaratır.³⁶ Onlar, modern bireyin etik belirsizliklerini karikatürize ederek görünür kılarlar. Karnevalesk altüst oluş; geçici bir özgürleşme, toplumsal ve anlatsal hiyerarşilerin alaşağı edilmesi, otoritenin ve yerleşik anlam dünyasının parodileştirilmesi anlamına gelir. Bahtin'e göre bu, bireyin ve toplumun otoriteyle, etik belirsizliklerle, normlarla ilişkisini görünür kılar ve sorgular. Bu karakterlerin edebi işlevi yalnızca anlatının estetik yapısına katkı sunmakla sınırlı değildir. Aynı zamanda metnin temel felsefi sorularını - özgür irade, etik seçim, hakikatle yüzleşme dramatize ederler. Margarita'nın Woland'la olan etkileşimi örneğinde olduğu gibi, bu figürlerle karşılaşmalar bireysel bir dönüşümün, ahlaki sınavın ve öznel bir özgürlük arayışının tetikleyicisi hâline gelir. Woland ve maiyetindekiler, Bulgakov'un dünyasında yalnızca şeytani ya da grotesk birer unsur olmanın ötesinde, ayrıca bireysel ve toplumsal düzeyde işleyen felsefi bir sorgulamanın taşıyıcılarıdır. Bu karakterler aracılığıyla roman, özgürlük ve irade kavramlarını ironik, çok derin ve estetik açıdan yoğun bir biçimde tartışmaya açar.

Edebi Eleştiri: Sovyet Döneminde Özgürlük

Sovyetler Birliği döneminde özgürlük, bireysel haklardan ziyade devletin ve toplumun çıkarlarına öncelik veren bir anlayışla şekillenmiştir. Düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel bireysel haklar, Komünist Parti'nin ideolojik denetimi altında ciddi biçimde sınırlandırılmış, muhalif görüşler sistematik biçimde bastırılmıştır. Sanat, edebiyat ve bilim bile yalnızca rejimin amaçlarına hizmet ettiği ölçüde serbest olabilmış, aksi durumda sansür ve baskıya uğramıştır. Bu nedenle Sovyet sisteminde özgürlük, devletin belirlediği sınırlar içinde anlam kazanmıştır.³⁷ Bu durum, bireysel özgürlüğün ve düşünsel bağımsızlığın sanat ve edebiyat yoluyla sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Mihail Bulgakov'un *Usta ve Margarita* eseri, gerçeklikle hayal arasındaki sınırları bilinçli biçimde niteliğini kaybettirerek hem biçimsel hem de tematik düzlemde çarpıcı bir edebi etki yaratır. Gerçeklik olarak sunulan Moskova sokaklarında şeytanî bir varlık olan Woland ve maiyeti dolaşırken, tarihsel ve dini anlatı parçaları ile düşsel olaylar iç içe geçer. Usta ve Margarita'da gerçeklik ile hayal arasındaki sınırların bilinçli biçimde silikleşmesi, romanın kurgusal yapısını daha etkileyici ve çok katmanlı hale getirmektedir. Özellikle mistik karakterlerin Moskova'nın gündelik hayatına müdahalesi, eserin anlatısındaki gerçek-dışı atmosferi güçlendirir ve okuyucunun algısı üzerinde derin bir etki yaratır.³⁸ Bu geçişkenlik, romanın yalnızca bir büyülu gerçekçilik örneği olmanın ötesinde, aynı zamanda ideolojik bir alegori ve metafizik bir sorgulama alanı olarak da değerlendirilmesini sağlar. Bulgakov'un eserlerinde 1930'lu yıllar, Sovyet toplumunun yoğun baskı ve sansür ortamının gündelik hayatı belirlediği, bireyin yaratıcı özgürlüğünün neredeyse tamamen devlet kontrolüne girdiği bir dönem olarak yansır. Bu yıllarda Bulgakov da kişisel olarak tiyatro ve edebiyat alanında sansürle, yayımlanma yasaklarıyla ve mesleki zorluklarla karşılaşmış, bu yüzden 1930'lar yazarın hem toplumsal gerilimi hem de kendi yaşam deneyimini anlatılarında hicivle birleştirdiği merkezi bir arka plan oluşturmuştur. Bulgakov, bu yüzden Sovyet toplumunun gündelik yaşamına dair ayrıntılı ve yer yer hicivsel gözlemleri, fantastik bir düzlemle çarpıştırarak gerçekliğin doğasına dair temel bir sorunsalı gündeme getirir: Gerçeklik nedir ve kimin tarafından tanımlanır? Woland'ın gelişiyi birlikte sıradan bir şehir, olağanüstü olaylara sahne olur; karakterler mantıksal ve fiziksel yasaların ötesinde deneyimler yaşar. Bu anlatı stratejisi, Batı'daki büyülu gerçekçilik akımının temsilcileriyle (özellikle Gabriel Garcia Marquez ile) karşılaştırmalı biçimde de ele alınabilecek niteliktedir.³⁹ Romanın yapısı içinde olağanüstü öğeler bir

³⁵ Proffer, 1984, 214.

³⁶ Bahtin, 1984, 122.

³⁷ Kassof, 1922-38, 72.

³⁸ Gavrikova, 2016, 32.

³⁹ Milne, 1990, 141-144.

kaçış değil, aksine baskıcı ideolojik gerçekliğin içyüzünü açığa çıkaran bir anlatı aygıtıdır. Bulgakov'un anlatısında olağanüstü olan, gerçekliğin grotesk bir izdüşümüne dönüşür. Olağanüstü öğeler, *Usta ve Margarita* romanında yalnızca doğaüstü bir süs değil, aynı zamanda Sovyet toplumunun çarpıklıklarını ve ideolojik baskılarını eleştiren bir ayna işlevi görür. Woland'ın varlığı ve diğer olağanüstü olaylar, gerçekliği maskelemek yerine, toplumun ahlaki zaaflarını ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasını ironik bir şekilde ifşa eder, böylece olağanüstü öğeler, gerçeği yansıtan eleştirel bir araç hâline gelir. Woland ve maiyeti romanda yalnızca mistik değil, aynı zamanda satirik bir işleve de hizmet eder; toplumun 'Sovyet gerçekliği' perdesi arkasındaki ikiyüzlülük, korkaklık ve ahlaki çöküşü açığa çıkarırlar.⁴⁰ Bu anlamda gerçek ile hayal, birbirine zıt olmayıp, birbirini tamamlayan iki düzlem olarak kurgulanmıştır. Özellikle Pilatus anlatısının romana yerleştirilme biçimi, eserin yapısının farklı ve iç içe geçmiş düzlemlerden oluştuğunu gösterir. Bunlardan ilki, Usta'nın zihninde doğan kurgusal metin olarak Pilatus'un hikâyesidir; bu anlatı, tarihsel ve dinsel temaları içerir. İkinci katman, Margarita'nın deneyimlediği düşsel ve fantastik boyutları kapsar; burada gerçeklik algısı ve doğa yasaları esnetilir. Üçüncü katman ise, romanın genel bağlamında Sovyet toplumunun politik ve etik sorunlarına dair eleştirel göndermeleri barındırır. Bu çoklu katmanlar bir araya geldiğinde, metin hem iç içe geçmiş anlatılar bütününe hem de gerçeklik anlayışına dair zengin ve çok boyutlu bir yorum sunar. Bundan dolayı, romanın çok katmanlı görülen doğası, tarih, politika, etik ve fantastik unsurların eş zamanlı işleyişinden kaynaklanır.

Bulgakov, *Usta ve Margarita* romanında dilsel oyunlar, ironiyi, çok katmanlı anlatım tekniklerini ve mizahi toplumsal eleştiriyi derinleştiren temel araçlar olarak kullanır. Bulgakov'un Usta ve Margarita romanında dilsel oyunlara en iyi örneklerden biri, Woland ve şeytani yoldaşlarının Moskova'daki bürokrat ve aydınlara yönelik konuşmalarında, kelime şakaları ve absürt dil oyunlarının sıkça kullanılmasıdır. Özellikle kedisi Behemoth'un diyalogları buna örnektir. Örneğin, Behemoth'un mizahi ve absürd bir şekilde Rusça'da "kafa koparmak" deyimini gerçek anlamı ile uyguladığı ve ortalığı karıştırdığı sahnede şu şekilde bir diyalog geçer:

"Behemoth bir sandalyeye oturmuş, ciddi bir ifadeyle şunları söyler:

— Ama sayın muhasebeci, ben şahsen kafasının koparılmasına taraftar değilim, zira insan kafası büyütülmesi zor bir organdır."⁴¹

Bu unsurlar, Sovyet rejiminin baskıcı doğasına yönelik hem doğrudan hem de dolaylı eleştiriler sunar. Bulgakov, karakterler ve olaylar üzerinden, toplumsal yapıların çarpıklıklarını ve abartılı bürokratik işleyişlerini ironik bir biçimde sergiler. Romanın dilinde kullanılan ironik öğeler, Sovyet toplumunun ideolojik çelişkilerini ve abukluklarını alaya alırken, aynı zamanda bu çelişkilerin insanlık ve özgürlük üzerindeki etkilerini de vurgular. Bulgakov, Sovyet toplumundaki bürokratik saçmalıkları—örneğin Berlioz'un anlamsızca öldürülmesi ve polis soruşturmasının absürt yürütülmesi—mantık dışı yasaları ve ideolojik dayatmaları hicvederek, bu abuklukların insanlık ve özgürlük üzerinde yarattığı baskıyı ortaya koyar. Woland'ın ve şeytani figürlerin toplumsal düzene karşı oynadığı oyunlar, toplumu yöneten güçlerin bozulmuş yapısını gözler önüne serer. Söz konusu bu ironi, toplumun yüzeyindeki düzenin gerçekte ne kadar bozuk ve adaletsiz olduğunu sergiler, bu sayede okuyucuya sürekli bir sorgulama fırsatı tanır. Bulgakov'un çok katmanlı anlatımı, yalnızca olağanüstü öğelerin ve gerçekliğin arasındaki geçişleri olmayıp aynı zamanda bireysel ve toplumsal düzeydeki gerilimleri de işler.⁴² Gerçeklik ve hayal arasındaki sınırları kaybederek okuyucuya sürekli olarak düşündüren bir yapı oluşturur. Woland'ın Moskova'ya gelişiyle başlayan olağanüstü olaylar, toplumsal yapıları sorgularken aynı zamanda aşk, özgürlük ve kimlik gibi bireysel temaları da derinlemesine işler. Böylece roman, bir yandan fantastik bir hikâye olarak kalırken, diğer yandan derin bir toplumsal eleştiriyi de içinde barındırır. Mizah ve parodi ise Bulgakov'un sosyal eleştirisini pekiştiren başka önemli unsurlardır. Sovyet toplumunun temel figürleri olan ideolojik liderler ve bürokratik yapılar, mizahi ve parodik bir anlatımla hicvedilir; yüzeyde eğlenceli ve absürd bir dil kullanılsa da derinlemesine incelendiğinde rejimin güllünç ve çürük yönleri gözler önüne serilir. Bulgakov, mizah aracılığıyla, toplumu maskelemek yerine onun çürümüşlüklerini daha görünür kılar. Bulgakov'un dilsel oyunları, ironisi, çok katmanlı

⁴⁰ Petrovic, 2018, 13.

⁴¹ Bulgakov, 2013, 309.

⁴² Kaşoğlu, 2001, 165–166.

anlatım teknikleri ve mizahı, *Usta ve Margarita*'yı yalnızca fantastik bir roman olmanın ötesine taşır. Bu unsurlar, toplumsal yapıyı eleştiren, bireysel özgürlükleri sorgulayan ve insan doğasına dair derin izler bırakan bir edebi yapı kurar.

Usta ve Margarita, alegorik yapısının derinliğiyle, yalnızca bireysel özgürlük ve aşk temalarını değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı ve ideolojik baskıları da etkili bir şekilde yansıtır. Bulgakov, metin boyunca kullandığı simgecilik ve alegoriyle hem Sovyet rejiminin baskıcı doğasına karşı bir eleştiri geliştirir hem de insanın varoluşsal arayışlarını derinleştirir. Bu sembolik yapılar, romanın her yönüyle işlediği özgürlük, adalet, vicdan ve aşk gibi evrensel temaların altını çizer. Woland figürü, eserin doğaüstü öğelerinin ötesinde Sovyet toplumunun çarpıklığını ve ideolojik baskılarının karanlık yansımalarını simgeler. Şeytan figürü olarak halkın ve yönetimin adaletsizlik karşısındaki körlüğünü ve gerçekliğe dair kaygıları yansıtır. Ancak Woland yalnızca bir kötülük figürü değildir; onun varlığı, bir nevi gerçekliğin düzeltilmesi ve doğru yolda bulunması adına bir arayışa dönüşür. Woland'ın Moskova'ya gelişi ve yarattığı kaos, aslında Sovyet bürokrasisinin içsel yozlaşmasının ve halkın özgürlüklerinden mahrum bırakılmasının alegorik bir temsilidir. Woland'ın adalet anlayışı, ironik bir şekilde toplumun çürümüş yapısına karşı bir düzeltme önerisi sunar; bu da metnin alegorik yapısının derinliğini pekiştirir. Margarita karakteri ise özgürlük, aşk ve kimlik arayışlarının simgesel bir temsilidir. Romanın en önemli karakterlerinden biri olarak Margarita'nın yolculuğu, sadece sevdiği adamı arayan bir kadının değil, özgürlük ve öz-bilinç arayan bir bireyin hikâyesidir. Onun iç çatışmaları, toplumsal baskılar ve bireysel arzular arasındaki gerilimle şekillenir. Aşk burada sadece duygusal bir bağlılık olmanın ötesinde, aynı zamanda insanın kendisini keşfetme ve varoluşunu anlamlandırma sürecidir. Margarita'nın kimlik arayışı, özgürlüğün ve bireysel bağımsızlığın simgesel bir anlatımını oluşturur ve bu da metnin alegorik yapısında önemli bir yer tutar. Usta, romanın diğer önemli alegorik figürlerinden biridir. Sanatçının susturulmuşluğu, ifade özgürlüğünün kısıtlanması ve bireysel arzuların bastırılması, Sovyet toplumundaki ideolojik baskılarla paralel bir biçimde işlenir. Usta'nın yazarlık süreci, bir anlamda Sovyet rejiminin getirdiği sansür ve baskılara karşı bir metafor oluşturur.⁴³ Yazarın yaratıcı sürecindeki engeller, bireysel özgürlüklerin ve yaratıcı düşüncenin kısıtlanmasının alegorisidir. Romanın olağanüstü öğeleri, yalnızca eğlencelik unsurlar olarak kullanılmaz; bunlar aynı zamanda sistemin çarpıklıklarını ironik biçimde yansıtan birer aynadır. Olağanüstü öğelerin gerçeklikle iç içe geçmesi, özgürlüğün yalnızca bireysel bir mesele olmadığına, toplumun genel yapısının bu özgürlüğü tehdit ettiğine dair güçlü bir mesaj verir. Bulgakov'un hayal ile gerçeği birleştirme biçimi, okuyucuyu mevcut sistemin baskıcı doğası üzerine düşünmeye sevk eder. *Usta ve Margarita*'daki simgecilik ve alegori, bireysel özgürlük arayışlarının ötesinde, toplumsal yapıları ve insanın varoluşsal sorularını derinleştirir. Bulgakov, fantastik ve alegorik unsurları ustaca kullanarak Sovyet toplumunun ideolojik baskıları ile bireysel özgürlükler arasındaki çatışmayı dile getirir. Böylece roman, evrensel temaların ışığında insanlık durumunun güçlü bir incelemesini sunar.

Bulgakov, *Usta ve Margarita* romanında Sovyet rejiminin baskıcı yapısını ve bireysel özgürlüklerin yok sayılmasını eleştirmek için stratejik anlatım teknikleri kullanır. Özellikle olağanüstü öğeler, ironi ve alegori gibi edebi araçlarla, dönemin toplumsal yapısına ve ideolojik baskılarına derinlemesine bir eleştiri getirir. Bu teknikler, romanın yalnız bir edebi metin olmasını sağlamaz, aynı zamanda Sovyet toplumunun çarpıklıklarını ve baskılarını görünür kılar. Bulgakov'un kullandığı bu anlatım teknikleri, metnin temel çatışmalarını ve toplumsal eleştirisini güçlendirir, okuyucuyu yalnızca bir hayal dünyasına değil, aynı zamanda derin toplumsal sorgulamalara da davet eder. Bulgakov'un *Usta ve Margarita*'daki ironik ve grotesk anlatımı, toplumsal ve bireysel düzeydeki çürümeyi görünür kılarak Sovyet gerçekliğinin eleştirisini çok katmanlı bir biçimde sunar.⁴⁴ Roman, Sovyet toplumunun bireysel özgürlüğü kısıtlayan yapısını ve ideolojik dogmalarını sorgulamakla kalmaz, aynı zamanda fantastik unsurları yalnızca doğaüstü bir süs olmanın ötesinde, toplumsal çarpıklıkların yansıtılmasında işlevsel bir araç olarak kullanır. Woland'ın Moskova'ya gelişi, sadece bir olağanüstü öğe değildir, aynı zamanda Sovyet toplumunun baskı, yozlaşma ve ideolojik çarpıklıklarını simgeler.⁴⁵ Woland ve yanındaki figürlerin varlığı, toplumun hiyerarşilerini altüst ederek bireylerin kimliklerini ve özgürlüklerini nasıl

⁴³ Wright, 1978, 251-256.

⁴⁴ Lungu, 2022, 88.

⁴⁵ Wright, 1978, 253-254.

kaybettiklerini gözler önüne serer. Bu durum, Sovyet rejiminin katı ve değişmez yapısına ve ayrıca bireysel özgürlüklerin yok sayılmasına dair bir eleştiridir.

Bulgakov, Sovyet rejiminin dayattığı baskıyı fantastik unsurlar ve alegorik yapılarla eleştirirken bireysel özgürlüğü ve yaratıcı bağımsızlığı yücelten bir anlatı oluşturur. Woland'ın Moskova'ya gelişi, olağanüstü olaylar ve olağanüstü karakterler, toplumun çürümüş yapısını ve bireylerin özgürlüklerini kaybetmelerini simgeler. Margarita'nın özgürlük arayışı, sadece kişisel özgürlüğün değil, aynı zamanda sanatçının yaratıcı gücünün, ifade özgürlüğünün korunmasının önemini vurgular. Usta karakterinin yazarlık süreci, Sovyet rejiminin sanatçılar üzerindeki baskısını ve bu baskının bireyleri nasıl içsel olarak yıpratmış gözler önüne serer. Bulgakov, *Usta ve Margarita*'da sadece Sovyet toplumunun çürümüşlüğüne anlatmakla kalmaz, aynı zamanda özgürlük ve insan hakları temalarını derinlemesine işler. Roman, bireysel özgürlüğün korunması ve sanatçının bağımsızlığının savunulması gerektiğini güçlü bir şekilde ifade eder. Bu, yalnızca bir dönemi değil, evrensel bir temayı — insan hakları ve bireysel özgürlük mücadelesini — derinlemesine sorgular. Bulgakov'un eserinde Sovyet ideolojisinin dayatmalarına karşı bireysel özgürlüğün ve yaratıcı sanatın varlık hakkı savunulurken toplumsal baskılarla karşı karşıya kalan sanatçıların karşılaştığı içsel çatışmalar da önemli bir yer tutar. Bu çerçevede Sovyet dönemi edebiyatı, baskıcı bir rejimin sanata ve bireylerin özgürlüğüne yönelik tehditlerine karşı başkaldıran bir söylem üretir. Edebiyat, bu dönemde sadece bir sanat formu değildir, aynı zamanda toplumsal bir direniş aracına dönüşmüştür. Eserler, yalnızca toplumsal gerçekliği yansıtan metinler olmakla kalmamış, aynı zamanda bireysel özgürlüğün ve sanatçının bağımsızlığının korunmasını savunan güçlü bir eleştiri dili oluşturmuştur. Buradan yola çıkarak; Mihail Bulgakov'un *Usta ve Margarita* eseri, Sovyet rejiminin sansür ve ideolojik baskılarının bir karşıtı olarak ortaya çıkan önemli bir edebi metin olarak değerlendirilir. Sovyetler Birliği, 20. yüzyılın başlarından itibaren, sanatçılar ve yazarlar üzerinde yoğun bir denetim uygulamış, devletin ideolojik çizgisine uygun olmayan eserler sansürlenmiştir. Bu baskı ortamında, sanatçılar yalnızca toplumsal gerçeklikleri olmayıp, aynı zamanda kişisel özgürlüklerini ve yaratıcı kimliklerini de koruma mücadelesi vermek zorunda kalmışlardır. Bulgakov, *Usta ve Margarita*'da, bu koşullar altında bir edebi direnişi simgeleyen alegorik bir dil kullanarak Sovyet toplumunun bireysel özgürlükler üzerindeki baskısını ve toplumsal düzenin çürümüşlüğüne eleştirmiştir. Bulgakov'un, Sovyet rejimindeki sansür ve baskılara karşı gösterdiği edebi direniş, eserin alegorik yapısında belirgin bir şekilde yer alır. Eserin başlıca temalarından biri, özgürlük ve bireysel hakların toplum tarafından nasıl sınırlandırılacağına dair yaptığı derin eleştiridir. Woland'ın Moskova'ya gelişi ve doğaüstü olayların yaşandığı atmosfer, Sovyet toplumundaki sistemin bozukluğunu, bireylerin özgürlüklerinin nasıl gasp edildiğini ve toplumsal düzenin çürümüş yapısını simgeler. Woland, devrim sonrası toplumun ahlaki bozulmuşluğunun bir yansıması olarak işlev görür. Onun varlığı, toplumun üzerindeki ideolojik baskıların, bireylerin ruhsal durumları üzerindeki etkilerini vurgular.⁴⁶ Aynı şekilde, Margarita'nın özgürlük arayışı, Sovyet toplumunun baskıcı yapısına karşı bir başkaldırıdır ve eserin sembolik karakterlerinden biri olarak, bireysel özgürlüğün ve aşkın önemini yüceltir. Öyle ki; Margarita'nın Usta'ya duyduğu derin aşk ve bunun uğrunda yaptığı fedakârlıklar, toplumsal sistemin dayattığı normlara ve bireylerin ruhsal olarak yok edilmesine karşı bir direniş olarak şekillenir. Onun özgürlük mücadelesi, Sovyet rejiminin bireyleri ve sanatçıları tek tipleştirme, onları sistemin istediği biçimde şekillendirme çabalarına karşı çıkan bir simge haline gelir. Margarita, kendini arayış sürecinde hem içsel bir yolculuğa çıkar hem de toplumsal düzene karşı bir tavır alır. Bu yönüyle, Sovyet toplumundaki baskılara karşı bireysel kimlik ve özgürlük mücadelesini simgeler.

Usta karakteri, yazarlık sürecinde yaşadığı iç çatışmalar ve yaratıcılık üzerindeki baskılarla Sovyet rejiminin sanatçılar üzerinde uyguladığı ideolojik denetimi temsil eder. Usta'nın yazdığı eser, dönemin egemen ideolojisine aykırı olduğu için reddedilir ve bu durum bireysel özgürlüğün ve yaratıcı kimliğin baskı altında nasıl yok edileceğini gösterir. Usta'nın hikâyesi, bir sanatçının, toplumsal düzene karşı duyduğu isyanı ve bu isyanın sanatsal ifadesini bulma arayışını anlatır. Ancak Sovyet rejimi tarafından sürekli engellenen bu arayış, bireysel özgürlüklerin yok edilmesinin sadece sanatçıyı değil, tüm toplumu nasıl etkileyebileceğini de gözler önüne serer. Usta karakteri, yazarlık sürecinde yaşadığı baskılar ve yalnızlık ile Sovyet dönemindeki sanatçının durumunu yansıtır.⁴⁷ *Usta ve Margarita*, Sovyet

⁴⁶ Bulgakov, 2020, 402-405.

⁴⁷ Filyukhina, 2011, 207-208.

toplumunun bireysel özgürlükler üzerindeki baskısını ve sistemin çürümüş yapısını alegorik bir biçimde ele alırken, aynı zamanda sanatçının ve bireyin özgürlük arayışının sembolize edilmesinde önemli bir rol oynar. Eser, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasının ne denli kıymetli olduğunu anlatırken Sovyet rejiminin bu hakları nasıl yok ettiği üzerinde derin bir edebi eleştiri sunar. Woland, Margarita ve Usta gibi karakterler, bu eleştirinin özünü taşıırken eserin genelinde bulunan olağanüstü öğeler, bu sosyal ve politik eleştiriye daha güçlü bir biçimde izleyiciye iletmeyi başarır. Sonuç olarak, *Usta ve Margarita*, sadece bir edebi eser olmanın ötesine geçer ve Sovyet toplumuna karşı bir edebi direnişin simgesi haline gelir.

Sonuç

Mihail Bulgakov'un Usta ve Margarita eseri, çağdaş edebiyat üzerinde derin ve kalıcı bir etki bırakmış hem edebi biçim hem de tematik derinlik açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Roman, yalnızca Sovyetler Birliği'nin baskıcı kültürel ve politik yapısına dair bir eleştiri sunmakla kalmaz, aynı zamanda evrensel temalar üzerinden insan doğasına dair derinlemesine bir inceleme yapar. Eserin yapısı, olağanüstü öğelerin ve gerçeklik unsurlarının iç içe geçmesi, modern edebiyatın *gerçeklik ve hayal* arasındaki sınırları sorgulayan yapısına büyük katkı sağlamıştır. Bulgakov, fantastik unsurları sadece gerçeklikten kopmuş öğeler olarak kullanmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal eleştiri ve özgürlük temalarını da derinleştirir. Bu yönüyle, *Usta ve Margarita*, 20. yüzyıl sonlarına doğru gelişen postmodern edebiyatın *çok katmanlı anlatım teknikleri* ve *metinlerarasılık* gibi unsurlarına öncülük etmiştir. Bulgakov'un dilindeki *mizah* ve *ironi*, romandaki toplumsal eleştirinin taşıyıcısıdır. Sovyet toplumunun çürümüş yapısını ve bireysel özgürlüğün kısıtlanmasını vurgulayan yazar, bu çerçevede mizahi bir dil kullanarak toplumsal düzenin eleştirisini sunar. Romanın *özgürlük* teması, çağdaş edebiyatta bireyin otoriteye karşı mücadelesi, içsel hakikat arayışı, toplumsal yabancılaşma ve çok katmanlı gerçeklik algısı gibi eğilimlerle örtüşür. Sovyetler Birliği'nde bireysel özgürlüklerin sınırlandırıldığı bir dönemde yazılan *Usta ve Margarita*, özgürlüğün savunulması gerektiğini vurgular. Bu tema, bireysel haklar ve özgürlük arayışı üzerine modern edebiyatın temel taşlarından birini oluşturur. Bulgakov'un bu temayı işleyiş biçimi, özgürlüğün insanın varoluşsal hakkı olduğu mesajını verir. Eser, özgürlüğün, bireysel iradenin ve kimliğin savunulması gerektiği fikrini temele alarak modern edebiyatın toplumsal ve bireysel eleştirilerini şekillendirir. Bu sebeple *Usta ve Margarita*, edebi biçimi ve derin tematik yapısı ile çağdaş edebiyatın önemli bir kilometre taşıdır. Bulgakov'un toplumsal eleştirisi, özgürlük ve bireysel haklar üzerine yaptığı alegorik yorumlar, çağdaş yazarların yazım anlayışlarını şekillendiren bir etki yaratmıştır. Roman, olağanüstü ve gerçekçi unsurların bir arada kullanılması, ironik dil ve çok katmanlı anlatım teknikleriyle modern edebiyatın toplumsal sorunları ele alış biçimini dönüştürmüştür.

Usta ve Margarita eseri, özgürlük ve bireysel kimlik meselelerini ele alış biçimiyle, çağdaş edebiyatın en değerli yapıtlarından biri olarak kabul edilir. Roman, bireysel özgürlük arayışının ve kimlik bulma sürecinin sadece dışsal bir mücadele olmayıp, aynı zamanda derin bir içsel yolculuk olduğunu altını çizer. Sovyetler Birliği'nin baskıcı rejimi altında yazılmış olan bu eser, bireysel özgürlüğün, devletin ve toplumun baskıları karşısında nasıl şekillendiğine dair güçlü bir edebi söylem sunar. Bulgakov, bu temaları yalnızca kişisel bir düzeyde kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve politik bağlamda da işler. *Usta ve Margarita*, bir bakıma Sovyet dönemi bireyinin özgürlük arayışını ve kimlik buhranını simgelemektedir. Margarita'nın özgürlük mücadelesi, kişisel bir arayışın ötesine geçer; onun yolculuğu, içsel ve dışsal baskılar karşısında kendini bulma çabasıdır. Margarita, bu arayışta hem sevgi hem de özgürlük arasında bir denge kurarak, toplumsal bağlamda egemen güçlere karşı bir direnişin simgesi olur. Aynı şekilde Usta karakterinin iç çatışmaları, özgürlük ve kimlik arasındaki gerilimi sembolize eder. Bu yönüyle, Bulgakov'un eseri, bireyin özgürlüğünü yalnızca dış dünyada olmanın ötesinde, iç dünyasında da keşfetmesinin gerekliliğini vurgular.

Bulgakov'un dilsel üslubu, metaforlar ve simgeler aracılığıyla bu temaları derinlemesine işler. Eserin özgürlük ve kimlik temalarına dair sembolik anlatımı, bireysel kimliğin toplumsal baskılara karşı nasıl şekillendiğini sorgular. Edebiyatın gücünü kullanan Bulgakov, romanın yapısını olağanüstü öğelerle harmanlayarak, özgürlük ve kimlik arayışını yalnızca kişisel değil, toplumsal bir düzlemde de sorgular. *Usta ve Margarita*'daki olağanüstü öğeler, toplumsal eleştirinin bir aracı olarak işlev görür ve karakterlerin ruhsal yolculuklarını dramatize eder. Bu bağlamda, Bulgakov'un romanı hem bireysel

özgürlüğün hem de toplumsal baskılara karşı kimliğin savunulmasının edebi bir ifadesi olarak Sovyet toplumuna yönelik derin bir eleştiri sunar. Sonuç olarak, *Usta ve Margarita*, bireysel kimlik ve özgürlük arayışlarını yalnızca bir anlatı düzeyinde sunmakla kalmaz, aynı zamanda bu temaları evrensel bir bağlama oturtarak edebi açıdan önemli bir yapıt olarak değerlendirilen bir başyapıt haline gelir. Bulgakov, romanını bir edebi direniş olarak kurgulayarak özgürlüğün yalnızca kişisel bir kavram olmadığını, aynı zamanda toplumsal ve ruhsal bir boyutta yeniden inşa edilmesi gereken bir değer olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, *Usta ve Margarita*'yı hem edebi hem de felsefi anlamda zenginleştirir.

Usta ve Margarita, Mihail Bulgakov'un Sovyet rejiminin baskıları ve bireysel özgürlüğün kısıtlamalarına karşı edebi bir direniş olarak şekillenen, derin anlam katmanları ve toplumsal eleştirilerle örülü bir başyapıttır. Roman, olağanüstü unsurlar ve alegorik anlatım teknikleri aracılığıyla, Sovyet toplumunun bireysel özgürlükleri nasıl bastırıldığına dair çarpıcı bir eleştiri sunar. Bulgakov, bireysel kimliklerin baskılar altında şekillendiği ve özgürlüğün sürekli bir arayış olduğu bir dünyayı edebi bir düzlemde tasvir eder. Bu bağlamda, *Usta ve Margarita*, yalnızca Sovyetler Birliği'ne özgü bir eleştiri olmayıp, evrensel bir özgürlük mücadelesi olarak okunabilir. Roman hem karakter gelişimi hem de anlatı yapısı açısından derinlemesine bir inceleme alanı sunar. Margarita ve Usta; özgürlük, kimlik ve aşk temaları etrafında şekillenen bireysel direncin ve içsel çatışmaların simgeleridir. Bulgakov'un güçlü anlatım tarzı, dilsel oyunlar ve sembolik imgelerle zenginleşirken okuyucuyu sadece sabit bir anlamın peşinden sürüklemekle kalmaz, aynı zamanda sürekli bir yorumlayıcı sürece davet eder. Bu bağlamda, roman, dilsel zekâsı ve derin anlam katmanlarıyla edebi özgürlük anlayışının zirveye ulaştığı bir örnek teşkil eder.

Bulgakov'un *Usta ve Margarita*'sı, Sovyet toplumunun kolektif düşünce ve ideolojilerine karşı bireysel özgürlüğün önemini vurgulayan güçlü bir edebi metin olarak tarihsel bir bağlamda değer kazanır. Toplumsal baskılara karşı bireysel haklar ve özgürlükler üzerine yaptığı alegorik yorumlar, bu eseri hem Sovyet dönemine hem de evrensel insan hakları ve özgürlük mücadelesine dair derin bir edebi miras olarak günümüze taşır. Sonuç olarak, Bulgakov'un eseri, sadece tarihsel bir dönemin edebi yansıması olmakla kalmaz, aynı zamanda özgürlük, kimlik ve aşk gibi evrensel temalar etrafında yeni yorumların ortaya çıkmasını sağlayan bir başyapıt olarak edebiyat tarihinde kalıcı bir yer edinir.

Usta ve Margarita, yalnızca Sovyet toplumunun baskıcı yapısına karşı yazılmış bir edebi direniş olmanın ötesinde, aynı zamanda bireysel özgürlük, kimlik ve insan ruhunun derinliklerine dair evrensel bir sorgulamanın izlerini taşıyan bir başyapıttır. Bulgakov, eserinde olağanüstü ve gerçekçi unsurları ustaca harmanlayarak dönemin toplumsal ve politik eleştirisini derinlemesine işler. Romanın yapısal çok katmanlılığı, alegorik ve simgesel anlatım teknikleri, onun yalnızca edebi bir metin olmanın ötesine geçirek, özgürlük arayışının insanın özündeki evrensel bir mesele olduğunu vurgular. Eserin karakterleri, iç çatışmalar ve özgürlük uğruna verilen mücadele ile okura sadece Sovyet rejimi altındaki bireysel baskıları anlatmakla kalmaz, aynı zamanda özgürlük, aşk ve kimlik temaları üzerinden tüm insanlık için geçerli olan derin felsefi sorulara da kapı aralar. Bulgakov'un dilsel zekâsı ve anlatı ustalığı, metni sadece Sovyet dönemi için değil, tüm çağlar için geçerli bir edebi ve kültürel başvuru kaynağı haline getirir. Sonuç olarak, *Usta ve Margarita*, bir dönemin edebi ve kültürel izlerini taşıırken evrensel özgürlük ve kimlik arayışı üzerine yaptığı derinlemesine yorumlarla çağdaş edebiyatın öne çıkan eserlerinden biri olarak edebi mirasını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Alekseeva, M. A. "Obraz Pontiia Pilata v romane M. A. Bulgakova 'Master i Margarita' (Urokmasterskaya)." *Filologicheskii klass*, no. 2 (44) (2016): 57–59.
- Bahtin, Mihail. *Rabelais and His World*, çev. H. Iswolsky, Bloomington: Indiana University Press, 1984.
- Barratt, Andrew. *Between Two Worlds: A Critical Introduction to The Master and Margarita*, Oxford: Oxford University Press, 1987, 260–264.
- Bulgakov, Mihail. *Usta ve Margarita*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Bulgakov, Mihail. *Usta ve Margarita*, çev. Sabri Gürses. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Bulgakov, Mihail. *Usta ve Margarita*, çev. Mustafa Kemal Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 520 s.
- Bulgakov, Mihail. *Master i Margarita*. Moskova: AST, 2014.
- Brown, Edward J. *Russian Literature Since the Revolution*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.
- Curtis, J. A. E. "Man as a Myth: The Master and Margarita." *Bulgakov: The Novelist-Playwright*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 146–170.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Karamazov Kardeşler*, çev. Mazlum Beyhan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Etkind, Aleksandr. "Sovetskoe i Antisovetskoe v 'Mastere i Margarite'." *Novoe literaturnoe obozrenie*, no. 75 (2005): 150–170.
- S. V. Filyukhina, "Odin god iz zhizni 'Mastera i Margarity' v sovetskikh zhurnalakh," *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 10. Zhurnalistika*, no. 3 (2011): 196–211.
- Gavrikov, Yu. V. "K izucheniyu romana M. A. Bulgakova 'Master i Margarita'." *Filologicheskie nauki*, no. 5 (2016): 30–34.
- Goscilo, Helena. "Framing Margarita: Gender, Power, and Subversion in Bulgakov's Masterpiece." *The Master and Margarita: A Critical Companion*, ed. L. D. Weeks, Evanston: Northwestern University Press, 1996, 155–178.
- Kassof, Brian. "Glavlit, Ideological Censorship, and Russian Language Book Publishing, 1922–38" (*Glavlit, İdeolojik Sansür ve Rusça Kitap Yayıncılığı, 1922–38*). *The Russian Review* 74, no. 1 (Ocak 2015): 69–96.
- Kaşoğlu, Ayla. *Mihail Afanasyeviç Bulgakov'un "Usta ve Margarita" Romanında Anlatım Sanatı*, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=CIAUeoTYDikHVIRLKK9rtQ&no=PbE2oGTSYGg36Vy1tLF0ig>
- Lungu, Galina. "Pafos, grotesk i ironia v proze N.V. Gogolia i M.A. Bulgakova." *Analele Ştiinţifice ale USM. Seria „Lucrari Studenteşti”*, 2022, 87–89.
- Milne, Lesley. *Mikhail Bulgakov: A Critical Biography*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Peppard, Victor. "Freedom and Authority in Dostoevsky and Bulgakov." *Slavic Review*, 30(1) (1971), 150–160.
- Petrovic, Jana. "Fantasticheskie elementy v romane 'Master i Margarita' M. A. Bulgakova." *Repozitorij.ffzg.unizg.hr*, 2018.
- Proffer, Ellendea. *Bulgakov: Life and Work*. Ann Arbor, MI: Ardis Publishers, 1984.